

Myten om Erik Pontoppidan

Olje i Nordsjøen Anno 1752

Den gamle myten om at den dansk-norske teologen og professoren Erik Pontoppidan allerede på 1700-tallet forutså rike oljeforekomster på norsk kontinentalsokkel lever i beste velgående. Men ved å studere boken *Det første Forsøg paa Norges Naturlig Historie* i detalj, kan vi konkludere med at denne beleste mannen aldri var i nærheten av å komme med noe slikt profeti.

Jens Jahren og Knut Bjørlykke,
Institutt for geofag, Universitetet i Oslo

Det blir ofte hevdet at Erik Pontoppidan (1698 -1764) var den første som påviste forekomsten av petroleum i Nordsjøen, og at dette var en innsikt som geologene overså i mer enn 200 år. Dette har nærmest utviklet seg til en myte som nokså uforståelig har fått stå relativt uimotsagt. I tillegg blir Pontoppidans "profeti" gjerne satt opp mot brevet fra Norges geologiske undersøkelse (NGU) til Utenriksdepartementet i 1958, der NGU utelukker at det kan finnes oljeforekomster langs norskekysten.

Mange har gått i fellen

Myten om påvisning av olje i Nordsjøen anno 1752 lever i beste velgående. Dette viser eksemplene som vi trekker frem under. Spesielt de to første er viktige referanser for forståelsen av norsk oljehistorie. Eksemplene har også med omtale av det nevnte brevet fra NGU. Brevet brukes som en negativ kontrast til Pontoppidans "glade" budskap.

Det første eksempelet på Pontoppidans påvisning av oljen i Nordsjøen er hentet fra boken "Norges oljehistorie" (Wigestrand, 2002) skrevet av Torbjørn Kindingstad:

Biskop Erik Pontoppidan skrev seg inn i norsk oljehistorie allerede i 1752. Han utgav «Det første Forsøg paa Norges Naturlig Historie». Følgende formulering fra Pontoppidan er blitt en gjenganger i den norske oljelitteraturen:

«Nord-søens Fedme er næst dens Salthed en mærkverdig Egenskab ... Det er venteligt at i Havet, ligesom på Jorden, udgyde sig her og der

Tittelsiden fra Erik Pontoppidans "Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie, forestillende Dette Kongeriges Luft, Grund, Fielde, Vande, Vexter, Metaller, Mineralier, Stenarter, Dyr, Fugle, Fiske, og omsider Indbyggernes Naturel, samt Sædvaner og Levemaade".

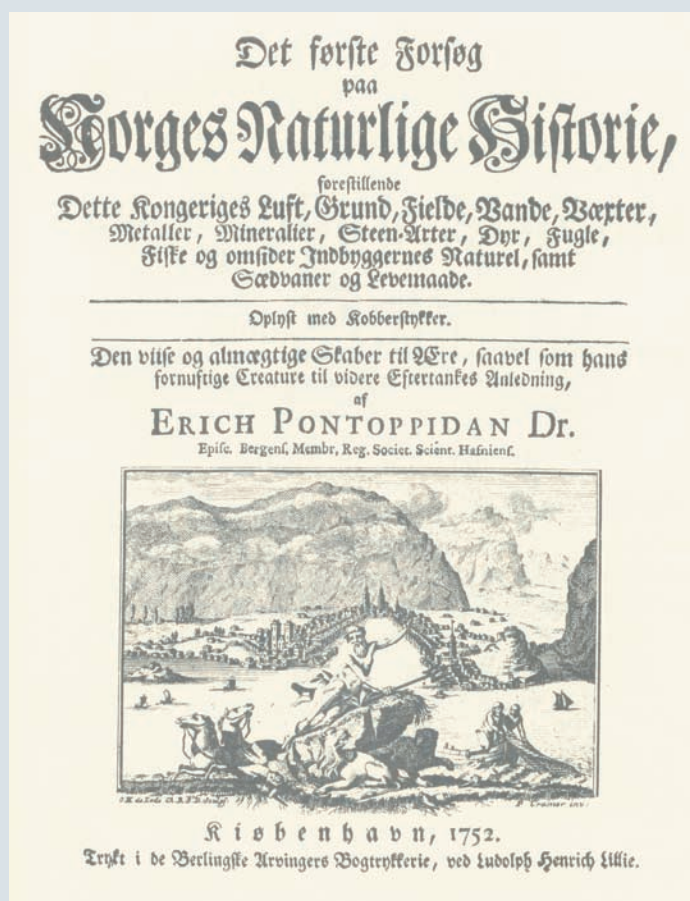
nogle rindende Olie-Bekke lier Strømme av Petroleo, Naphta, Svo-vel, Sten-Kul-Fedme og andre bitumineuse og olieaktige Saftte.»

Historien fra Pontoppidan blir ofte fortalt i spøkefull kontrast til brevet fra Norges geologiske undersøkelse vel 200 år senere, som avskrev mulighetene for oljeforekomster på norsk sokkel. "

I en annen historiebok, "Dråper av

svart gull, Statoil 1972-2002", forfattet av Bjørn Vidar Lerøen (Statoil 2002), gjentas den samme historien, og i denne boken oppgis det at det var Fredrik Hagemann, mangeårig direktør i oljerektoratet, som "aktiviserte det gamle Pontoppidan-sitatet da Norge ble oljenssjon" (side 15):

"Brytningene mellom tro og tvil har preget Norges korte historie som oljens-

sjon. Men er vår oljehistorie egentlig så kort? Erich Ludvigssøn Pontoppidan var biskop i Bjørgvin fra 1747 til 1757. Årene i byen brukte han til mer enn å styre bispesetet. Han var en markert skribent, og som en kirkens mann er han i første rekke kjent for sine forklaringer til Luthers katekisme. Pontoppidans forklaringer ble brukt i kristendoms-undervisningen i norsk skole til langt ut i det 20. århundret. Pontoppidan produserte mer enn religiøse skrifter. I 1752 overrasket han sin samtid med "**Det Første Forsøg på Norges Naturlige Historie**". I dette storslagne naturvitenskapelige verket la han for dagen en kunnskap om naturens orden og rikdom som ennå gjør inntrykk og skaper respekt".

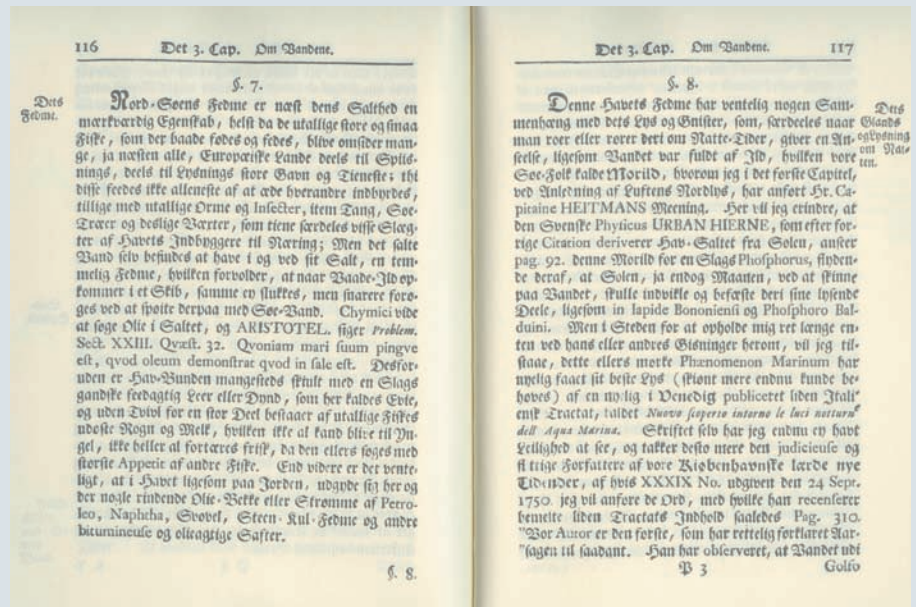
I kapittelet om havet skrev Pontoppidan: "Biskopen, som er blitt kalt Nordsjøens og oljeeventyrets profet hadde åpenbart ingen innvirkning på Norges geologiske undersøkelse (NGU), som i 1958 konkluderte med at "man kan se bort fra muligheten for at det skulle finnes kull, olje eller svovel på kontinentalsokkelen langs den norske kyst".

Boken om Statoils historie har til og med et bilde av teksten fra Pontoppidan, uten at det ser ut som om noen har tatt seg bryet med å lese hva som står skrevet.

Det kan heller ikke Arne Noe-Nygaard (dansk forfatter, geolog og professor) ha gjort. Han gjengir det samme "sitatet" fra Pontoppidan i Københavns Universitets jubileumsbok til 500-års jubileet i 1979, og forklarer det med: "at der fra de ikke før nu kendte olieforekomster gennem de ovelejrede sedimenter er sket en olieudsvivning der har kunnet ses og lugtes på havoverfladen; det har Pontoppidan hørt om og tolket".

På Internett er "Pontoppidan-sitatet" gjengitt i mange sammenhenger, bl.a. på hjemmesiden til Teknisk Ukeblad: <http://www.tu.no/nyheter/offshore/article27769.ece?service=print>, likeledes av Norsk Skoleforum: <http://www.skoleforum.com/essaydet.asp?eid=2347>, og på sidene til Høgskulen i Sogn og Fjordane: <http://www.hisf.no/anf/rmg/geogr/leum.htm>.

Dette er selvfølgelig bare toppen av isfjellet. Ja selv oljegeologer har innbilt seg at Pontoppidan virkelig hadde forutsett at det fantes olje i Nordsjøen. Erik Pontoppidan hadde selvfølgelig ingen beviser for at det fantes olje i Nordsjøen – eller noe annet sted i Norge for den

To sider fra Erik Pontoppidans *Norges Naturlige Historie*. Det såkalte "beviset" for oppdagelsen av olje i Nordsjøen finnes nederst på side 116.

saks skyld. Men, han har heller aldri skrevet at det fantes olje i vår betydning av ordet i Nordsjøen. Det han gjorde, i sitt ambisiøse forsøk på en norsk naturlig historie, var å nedfelle historier han hadde hørt og lest om. Fenomenene forsøkte han å forklare på bakgrunn av alle bøkene og artiklene han hadde lest (betydelig flere enn det de fleste har lest selv i dag) om naturen. Alt for å vise storheten i skaperverket – noe som var Pontoppidans egentlige anliggende.

Axel Garboe (dansk geolog og mineralog med doktorgrad i geologisk vitenskapshistorie (Kulturhistoriske Studier over Ædelstene, 1915) og teologisk embetseksamen (28 år som sogneprest) - en meget god fagkombinasjon for å forstå tidlig geologisk litteratur skrevet av prester (som Pontoppidan) skriver på side 103 i sitt store verk: "Fra Myte til Videnskap – Geologiens historie i Danmark, del 1 - fra de ældste tider til 1835 (med Norge til 1814)", København 1959.

"Erich Pontoppidans beskæftigelse med naturen var i øvrigt i noen grad preget av tidens forkjærlighet for det besynderlige eller endog fantastiske eller det skjeldne. Selvstendige undersøkelser av naturlierne brakte han ikke"

På side 104 skriver Garboe videre:

"Når biskopen skrev om geologi, var det ikke i første rekke for at frembringe nye iakttagelser eller opplysninger fra dette

området: det var for i lys av geologiske gjendsgjerninger at underbygge den bibelske tale om verdens skabelse, undergang og en ny verdens skabelse og for at bekjempe vantro".

Det at Erik Pontoppidan ikke var noen naturvitenskapsmann, og heller ikke forsøkte å være en, er lett å se for enhver som leser noen sider av boken hans "Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie" (København 1752-53). Men en ting er sikkert, Erik Pontoppidan var en meget boklærd mann med en brennende interesse for å formidle Guds herligheter.

Hva Pontoppidan faktisk skrev

Ved å lese utdraget fra boken i sin helhet går det frem at myten om olje i Nordsjøen er uforståelig (del 1, Kap 3 - om vandene § 7 side 116, og begynnelsen av § 8 side 117, se også faksimile fra boken med den originale teksten).

"Nord-Søens Fedme er næst dens Salt-het en merkvaerdig Egenskab, helst da de utallige store og smaa Fiske, som der baade fødes og fedes, blive omsider mange, ja næsten alle, Europeiske lande dels til Spiisnings, dels til Lysnings store Gaun og Tjeneste; thi disse fedes ikke alleneste av hverandre indbyrdes, tillige med utallige Orme og Insecter, item Tang, Søe-Træer og deslike Vækster, som tiene særdeles visse Slægter af havets Indbyggere til Næring; Men det salte Vand selv

befindes at have i og ved sit salt, en temmelig fedme, hvilken forvolder, at naar Vaade Ild opkommer i et Skip, samme ei slukkes, men snarere forøges ved at sprøite på med Søe-Vand. Chymici vide at søge Olie i Saltet, og ARISTOTEL. Siger Problem. Sect XXIII. Qvæst.32 Qvoniã mari Suum pingve est, qvod oleum demonstrat qvod in sale est. Desforuden er hav-Bunden mangesteds skrult med en Slags gandske feedaktig leer eller dynd, som her kaldes Gyte og uden tvivl for en stor Deel bestaar af utallige Fiskes udøste Rogn og Melk, hvilken ikke alt kand blive til Yngel, ikke heller at fortæres frisk, da den ellers søges med største appetit av andre Fiske. End videre er det ventelig, at i havet ligesom på Jorden, utgyde sig her og der nogle rindende Olie-Bekke eller Strømme av Petroleo, Naphtha, Svovel, Steen-Kul-Fedme og andre bitumienuse og olieagtige Safter."

fortsettelsen (§ 8 side 117) beskriver hva "fedmen" i Nordsjøen virkelig er:

"Denne Havets Fedme har ventelig nogen Sammenheng med dets Lys og Gnister, som, særdeles naar man roer eller rører deri om Natte-Tider, giver en Anseelse, ligesom Vandet var fuldt av Ild, hvilken vore Søe-Folk kalde Morild,"

og paragrafen avsluttes poetisk med:

"... fedme, som baade Land og Vand har nok af, men er altfor subtil til at sees om Dagen, der demper end ogsaa Stierners Lys"

Basert på disse sitatene er det absurd å konkludere med at Pontoppidan var den første som påviste olje i Nordsjøen. Avsnittet om mineralolje er fullstendig løsrevet fra beskrivelsen av "fedmen" i Nordsjøen. Avsnittet om Olje og oljeliggende substanser er av generell karakter, og de viser ikke til Nordsjøen i det hele tatt, men er et postulat om havet og havbunnen generelt.

I bokens neste paragraf (§8) gir Pontoppidan en forklaring på hva han mener at "fedmen" i Nordsjøen virkelig er. Han tar utgangspunkt i en artikkel han har lest en dansk omtale av. Artikkelen beskriver naturen til morild i lagunen utenfor Venezia. Der hadde mikroskopundersøkelser av morild påvist dette mystiske fenomenet som noe organisk (ormer, marker eller larver) som ga vannet i havet et finfordelt næringsrikt organisk innhold, eller med datidens ordbruk: "fedme".

Pontoppidans beskrivelse av "fedmen" i Nordsjøen handler altså om det levende

organiske materialet i vannmassene – og ikke i det hele tatt om fossile organiske forbindelser. Pontoppidans bruk av ordet "fedme" ligger nært opp til en finfordelt næringsrikt substans, og betegnelsen "fet" om leirjord brukes ennå. En slik oversettelse er i overensstemmelse med annen bruk av ordet både i Norge og Danmark på 1700 tallet. Under er det gjengitt et par eksempler på hvordan samtidige av Pontoppidan brukte ordet "fedme" (fædme) om næringsrik jord:

Paa denne Ege-Green et Maaltid sig bereder Af Markens Fædme og af Urte-Gaarders Beeder,

Ludvig Holberg - Den 5. Fabel.

Græsgangens Fædme og Ypperlighed oven paa de høye Heder

B. H. Løvenskiold, 1784 - Beskrivelse over Bradsbjerg Amt

Det faktum at et kort innskutt generelt avsnitt om fossile oljeforbindelsers generelle opptreden, helt uten referanse til Nordsjøen, har forledet så mange så lenge, tyder på at leseferdigheten ikke er spesielt godt utviklet her i landet.

Brevet fra NGU

Pontoppidans såkalte påvisning av olje i Nordsjøen blir som nevnt tidligere gjerne satt opp mot brevet fra NGU til Utenriksdepartementet i 1958 i forbindelse med FN-konferansen i Genève om havets folkerett.

Det første vi legger merke til er at svarfristen NGU fikk ikke var spesielt lang (noen timer), og at brevet også uttrykker og tar forbehold om at svaret ikke er gjennomarbeidet. Det er også viktig når man leser brevet i dag å huske på hva som var definisjonen av kontinentalsokkelen den gangen brevet ble skrevet (vann dyp mindre enn 200m - dvs. for Nordsjøens sin del områdene innenfor Norskerenna).

Det faglige utgangspunktet er forklart i et notat fra Sven Føyn i 1985. Føyn var NGUs direktør da brevet til utenriksdepartementet ble skrevet i 1958. I notatet som Føyn skrev til sine kolleger 17 år senere, minnet han om at vurderingen som ble gjort i 1958 bare omfattet de kystnære områder. Han skriver videre:

"Det kan selvsagt sies at saksbehandleren Chr. Ofiedahl og jeg burde ha forstått at saken også gjaldt mer kystfjerne områder, og gjort det klart at berggrunnsforholdene der var i den grad ukjente at det ikke var mulig å ha noen mening om potensielle råstoffkilder der".

Denne rasjonaliseringen av det som skjedde i 1958 er forståelig, men også reell. Oljegeologi var et ukjent fagområde i Norge i 1958, sokkelen var utforsket, og begrepsforståelsen var annerledes. Det vil alltid være galt å vurdere fortiden basert på begreper, erfaringer og kunnskaper som er utviklet senere.

Brevet fra NGU til Utenriksdepartementet i 1958.

